

Szilágyi Ákos

A nem-találás igazsága¹

„...Megértettem, amit atyánkról, Ábrahámról mondtak: hogyan kutatta a napot, a holdat és a csillagokat, de Istent sehol nem lelte, s hogyan nyilatkozott meg neki Isten jelenléte a nem-találásban. Ennek belátása három hónapig tartott. Utána addig kutattam, amíg el nem jutottam a nem-találás igazságához.”²

(Haszid történetek)

¹ Az írás a Helikon Kiadónál 2018 végén megjelent Hankiss Elemér-émlékkönyvben jelent meg (312-327.1.)

² Martin Buber: *Haszid történetek II.* Atlantisz, 1995. 252.1.

Utolsó, már posztumusz könyvének, amely a Korridor baráti körében folytatott beszélgetéseket tartalmazza, szerzőtársai ezt az alcímet adták: *Hankiss kérdez*. Emblematikus cím, szinte egész életművének, minden könyvének, tanulmányának, előadásának címe, kerete, foglalatja lehetne. Egyfolytában, megállás nélkül kérdezett, kényszeredettséggel nélkül, szellemesen, könnyedén. Akkor volt igazán elemében, ha kérdezhetett. Újabb és újabb kérdések, kérdés-sorok köré szervezett beszélgetéseket, köteteket. E sorok íróját is először *A Tízparancsolat ma* kérdéseihez kérte fel a válaszolók egyikének. De nem kellett neki ilyen különleges alkalmak ahhoz, hogy kérdezzen. Akárhányszor csak találkoztam vele, kocsijába ültem, azonnal kérdőre fogott és nem színlelt érdeklődéssel, élvezettel tetőtől-talpig kikérdezett. Mindenkiel ezt tette. Az volt az ember benyomása: azért kérdez annyit, nehogy őt kérdezhessék. A válaszadástól húzódozott, a neki szegezett kérdések előtt finoman kitért. Mintha a minden válaszban óhatatlanul benne rejlő korlátoltságtól tartott volna. A kérdés megnyit, a válasz lezár. Valamiképpen mindig a kérdés pártján állt; a válaszokat, különösen a véglegesség igényével fellépő, a kérdéseket lezáró válaszokat nem szenvedhette. A kérdés

mindig többet jelentett neki bármely válasznál. A kérdés meghaladhatatlan volt, a válasz meghaladható. Nincs lezárható kérdés. Viszont minden válasznál van, lehet jobb, okosabb, pontosabb válasz. Szemében a kérdés szellemi méltóságban valamivel, ha nem is sokkal, magasabban állt a válaszoknál. A válaszok jöttek-mentek, a kérdés azonban maradt. A létkérdés legalábbis.

Feltett kérdéseire minden ismert és lehetséges válasz érdekelte. Lankadatlan szorgalommal gyűjtötte és katalogizálta őket. De ő maga azon volt, hogy ne kelljen válaszolnia rájuk. Nemcsak a korlátoltságtól félt, hanem – és talán még jobban – attól, hogy a válaszok kiszolgáltatottá, védtelenné teszik, lemeztelenítik. Lelepleződik tudatlansága. Túlságosan sokat tudott ahhoz, hogy tudja már: nem tud semmit. Egyfajta felvett tudós tudatlanság (*docta ignorantia*) volt ez, amely nála a szüntelen, hiányokat és válaszokat provokáló kérdezésben és a saját válaszok hiányában fejeződött ki. Ha mégis sarokba szorították valamilyen kérdéssel, ha végképp nem térhetett ki előle, ha nem üthette el visszakérdezéssel a kérdést, akkor rendszerint gondolkodási időt, felkészülési időt kért. Előszeretettel adta a felkészületlent, a tudatlant, arra hivatkozva, hogy még nem olvasta és nem jegyzetelte ki a kérdés teljes szakirodalmát, nem ismeri a kérdésre adott összes választ, és így tovább. Ezzel persze – ha szándéktalanul is – kissé megszegyenítette a kérdezőt, aki csak úgy kérdezget bele a vakvilágba, anélkül, hogy ismerné a kérdésére eddig adott válaszok könyvtárára

rúgó irodalmát. Maga Hankiss úgy kérdezett, hogy élete talán legnagyobb részét egyetemek és kutatási központok könyvtáraiban töltötte, könyvek hegyeit olvasta el és jegyzetelte ki, felkészültségben, tudásban kortársai közül nem sokan vehették fel vele a versenyt. Kérdésben, mint azt szinte minden könyve, tanulmánya, előadása, szereplése tanúsíthatja, utolérhetetlen volt. Alighanem ez az utolérhetetlenség, megfoghatatlanság is a kérdezői szerep előnyös oldalához tartozott a szemében. Ő, aki kérdéseivel igyekezett minden választ utolérni, mindenkit megfogni, mindent elkövetett, hogy ő maga megfoghatatlan maradjon és – szerintem – az is maradt. Épp ezért, ami alább következik, nem lehet több, mint e személyes megfoghatatlanság megfogásának gyámoltalan kísérlete.

1

Hankiss kérdezőművész volt, valóságos kérdezővirtuóz, kérdésekből kifogyhatatlan. A válaszokból is egyre kérdéseket csiholt. Gyakran így érvénytelenítette vagy hatástalanította őket: kérdésekkel tekerte ki a válaszok nyakát. Nem mintha egyetlen választ sem becsült volna semmire: se szeri, se száma az egy-egy kérdéskörben katalógus-szerűen felsorakoztatott válaszoknak, melyek között mindig volt olyan, amely elismerést, sőt, csodálatot, lelkesedést váltott ki belőle. De teljes választ, kielégítő választ, igazi választ egyetlen kérdésére sem ismert.

Kérdései, melyekkel elárasztotta mindazokat, akikkel beszélgetett, nem szókratésziek, azaz nem a kérdező által ismert válasz kivajúdását és megszületését elősegítő *maieutikus* – rávezető, a válasz születésénél bábáskodó – kérdések. Kései interjúiban előszeretettel hivatkozik Szókratész agnóziására, amelyet gondosan elvált az agnoszticizmustól: „keresnünk kell az igazságot, de újra és újra kétségbe kell vonnunk saját, mármár biztosnak vélt igazságainkat.”³ Az igazság tehát létezik és megismerhető, de birtokolhatatlan: nem valakinél van, hanem közöttünk. Ezért is csak a dialógus, a kérdések és válaszok egymásra felelő tánc lépései közelíthetnek feléje. Maga az igazság születésénél segédkező kérdező – a szellemi bába – nem tudja az igazságot, csak keresi. Kérdéseivel segít lebontani a rossz, hamis, félrevezető válaszok akadályait, úttorlaszait az igazság felé vezető úton, abban bízva, hogy valamelyik útkanyarulatnál az igazság váratlanul, csodaszerűen előbukkan, feltárul, megszületik, világra jön. Az igazság maga ez a feltáruló, a leplezetlen: *ἀλήθεια* [*alétheia*], ahogy az igazságot – a való igazságot – a világ legszemléletesebb fogalmi nyelvén – görögül – nevezik.

A szókratészi bábáskodó módszer igen közel áll a későbbi platonikus/neoplatonikus ihletésű apofatikus vagy negatív teológia – a *via negativa* – gondolkodásmódjához és a nem-találás igazságához, amelyről e tanulmányom

³ „Az ezerarcú én” – Hankiss Elemérrel Csontos Erika és Tardos Károly beszélget. In <http://www.litera.hu/hirek/h-e-az-ezerarcu-en> (Utolsó letöltés:2018.07.01.)

mottójában a haszid történet szól. Szókratésznál persze az igazság nem transzcendens, tehát nem értelmfölötti, megragadhatatlan, kimondhatatlan, hanem immanens: *alétheia*, a leplezetlenségében megjelenő valóság. Ez a filozófiai igazságfogalom ennyiben a tudományos igazság fogalmával áll rokonságban (az állítás igazságának próbája, hogy megfelel a valóságnak), bár – hogy úgy mondjam – vígaszágon, az újplatonikus gondolkodás révén a korakeresztény teológia transzcendens igazságfogalmával is érintkezik. Mindenesetre az az igazság, amely megismerhető, lényegileg különbözik a megismerhetetlentől, aminek létezését mind a filozófia, mind a tudomány tagadja vagy legalábbis komolytalan fantazmának tekinti, amivel sem a bölcs, sem a tudós nem foglalkozhat. A megismerhető igazság a filozófiai és tudományos *tudás* tárgya; a megismerhetetlen, transzcendens igazság vagy valóság („az” Igazság, az „igazi realitás”) viszont a *hit* tárgya (pontosabban alanya, az abszolút alany, maga Isten, akire a hit irányul). A megismerhető igazság az értelem kérdéseire adott értelmi válaszok éppannyira értelmi cáfolatával érhető el vagy közelíthető meg az igazságot kereső, a megismerő ész számára; a megismerhetetlen transzcendens Igazság az értelem kérdéseinek és válaszainak, sőt, magának az értelemnek a félretolásával – Kanttal szólva: az ész salto mortalé-jával – érhető el, természetesen nem fogalmilag, hanem az értelmfölötti Igazság közvetlen szemléletében (*epopteia*) és a benne való részesülésben, a vele való egyesülésben.

Hankiss Elemér kérdező (és válasz-kerülő) szellemi attitűdje e két igazság határán áll: tudósként és a felvilágosult (vagy egyszerűen: felnőtt) ész és egyszersmind a common sens meggyőződéses híveként nem válhat meg a filozófiai és tudományos igazság fogalmától; hitkereső, és szinte gyermeki módon hitre szomjazó lélekként azonban mágnesként vonzza őt a transzcendens igazság is, és annál jobban igyekszik távol tartani magát tőle, minél erősebb ez a vonzás, mert ehhez az értelmfölötti igazsághoz nem a választ kereső ész kérdéseivel, hanem az észről lemondással, az észvesztéssel, a feltétel nélküli hittel lehet csak eljutni (*credo quia absurdum est*). Az értelem kérdései rossz kérdéseként szégyenülnek meg a Válasz – az eredendő Válasz – színe előtt. Ezért nem maradt számára más lehetőség ezen a téren, mint a tudás és a hit pengeélén táncolás. Egy olyan keresés, amely csak kérdéseket ismer, mivel iránya áttevődött a *megismerhető* igazságról a *megismerhetetlen* Igazságra, és amely éppen ezért csak a nem-találásban találhatta meg a Választ. A Válaszra az ember (bizonyos értelemben: a Kérdés) számára *nincs mód* rákérdezni. A Válaszra nincs válasz, illetve nincsenek válaszok. A Válasz van, és a Válasz *a* Van.

2

Utolsó könyvei egyikében, *A Nincsből a Van felé* címűben az emberi élet értelmére kérdezve rá, világossá teszi, hogy igazából egész életében erre a kérdésre kereste „a” Választ, ám helyette újra meg újra csak *válaszokat*

talált: jó válaszokat, okos válaszokat, szellemes válaszokat, de csak válaszokat „a” Válasz helyett. Nem, mert rosszul tette fel a kérdést, hanem mert kérdést tett fel, mert olyan tudást keresett, amely a töredékes világban, a kérdésekre és válaszokra töredezett tudás világában nem lehetséges.

Már az édenkerti bűnbeesés bibliai története azt beszéli el, hogy a létezésből elkülönült tudás (ez a gyümölcs terem a Jó és Rossz tudásának fáján) megszerzése egy másfajta tudás, a létezéssel azonos tudás elvesztésével azonos. Ezt jelenti a Paradicsom elvesztése, a kiűzetés belőle. A Válasznak szánt – hiszen Isten, vagyis „a” Válasz „képére és hasonlatosságára” teremtett – ember e szerzett tudás következtében Kérdéssé – kérdéses teremtménnyé – válik. Megszűnik a – sem kérdéseket, sem válaszokat nem ismerő – eredendő Választól, a Van-tól elkülöníthetetlen létezése. Az „eredendő bűn” törése épp abban áll, hogy *különvállik a Van-tól*, hogy Van-ból „vagyok”-ká válik, belekerül a sokféleség világába, amelyről ezáltal tudása lesz: tudja, hogy létezik, tudja (és mert tudja, úgy tudja), hogy létezés és ő maga kettő, létezés és tudás kettévállik. E meg hasonlítás következtében jelennek meg azonnal a kérdések: minden kérdésessé válik. A teremtett világ a bűnbeesés után – kérdésessé válik. Minden létezés elé kérdőjel kerül: lenni vagy nem lenni. A Teremtés Könyvének képes beszéde is világosan utal erre a kérdésessé válásra. A teremtmény eltűnik Isten szeme elől. Ádám szégyenében – a szégyenérzés

megjelenése is az osztottság világába kerülésről árulkodik – elrejtőzik Isten előtt, kérdésessé válik: „Ádám, hol vagy?” Ez a kérdés azt is magában foglalja, hogy nem ott van, ahol lennie kellene, nem a helyén van, vagyis létezésében többé nem megkérdőjelezhetetlen. Van is, meg nincs is. Minden kérdésessé válik. Az ember a létezésükkel tökéletesen azonos lények világából – a Van teljességéből – kiválik („kibukik”, „kihullik”), és kérdéses, kérdőre vonható, a létezést kérdésekkel ostromló és válaszokkal utolérni akaró, egyre többet tudó, de az osztatlan paradicsomi tudást elveszített töredékes létezővé válik, aki a paradicsomi teljes tudást most már csak az ész nélküli (az észről lemondó) hitben, a feltétlen, a bolond, a gyermeki hitben, illetve a hit bizonyosságaként adott üdvözlésben állíthatja helyre.

3

Mindaddig, amíg nincs szerzett tudás, kérdések sincsenek. Létezés és tudás nem válnak külön. Egészet alkotnak Teremtő és teremtményei: nincs idő, nincs halál, nincs munka, nincs gond és fáradtság, nincs felelősség és szabadság sincsen. A Paradicsom olyan létmód, amelyhez egészen másfajta tudás tartozik, mint az, amely meghasonlása és felbomlása – az „eredendő bűn” törése – nyomán keletkezik: osztatlan tudás, teljes tudás, kettősséget nem ismerő tudás; és még tovább: magáról nem tudó tudás; a létező létezésétől el nem vált tudás; a tudás mint maga a létezés; a tudás mint maga az élet. A tudás mint a Létben létezés, mint a Van közvetlen látása,

hallása, érzékelése; a tudás mint benne-lét, mint részesülés és kiteljesülés a Lét-Egészben.

Éppen e paradicsomi Egész-Létet, osztatlan létezést, tudáson és nem-tudáson túli tudást repeszti meg, töri ketté az a tudás, amelyre a bibliai Ádám – a csábításnak engedve – szert tesz. Mert ez a *szerezett tudás* (az *eredendő tudással* éles ellentétben) egyszeriben elválasztja őt saját létezésétől, elválasztja a Léttől. Kívül kerül rajta, kívülről – értelmével – foghatja csak föl, kívülről láthatja, és kívülről ismerheti meg. Ezzel a tudással hasad kérdésekre és válaszokra a világ; ez a töredékes, részleges (*ex parte*) tudás, folyvást kiegészülést kereső tudás kérdez rá mindenre, hogy az értelem kérdéseire nyert értelmi válaszok révén a csak a lét teljességében elérhető eredendő tudássá egészüljön ki, ami lehetetlen. Ez a töredékes, szerzett, értelmi tudás kérdez rá mindenre, ami a Paradicsomban kérdezetlenül, mindenféle külön tudás, mindenféle rá irányuló kérdés és válasz nélkül a Lét töretlen Egészében, az Egész-ség létmódjában létezett.

Tudást *szerezni* végső soron annyi, mint kívül kerülni a Léten, kikerülni – „kiűzetni” – a Paradicsomból, a Lét méhének védőburkából. Az üdvígéret szerint ez az oszottságból fakadó és megosztó tudás nem tart örökké: az idők végezetén helyreáll a paradicsomi létmód. Pál apostol Korintusziaknak írt első levelében az ember bűnbeesés utáni – jelenlegi – és feltámadás utáni – eljövendő – létmódját a *töredékesség* és a *tökéletesség*, a *rész és egész* szembeállításával világítja meg, még a

prófétálást is töredékesnek nevezve: *ex parte enim cognoscimus, ex parte enim prophetamus*. “Most megismerésünk csak töredékes, és töredékes a profétálásunk is. *Ha azonban elérkezik a tökéletes, ami töredékes, az véget ér.*” (1 Kor 13 9-10 – Kiemelés – Sz.Á.) Majd a gyakran idézett sorokkal így folytatja levele e fő témáját: “Ma még csak tükör által, homályosan (*per speculum in aenigmate*) látunk, akkor majd színről színre (*facie ad faciem*). Most még csak töredékes a tudásom (*nunc cognosco ex parte*), akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek (*tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum*).” (1Kor 13,12)

A filozófia, a tudomány, de még a profétálás is a töredékes tudás, a kérdéses tudás, a részleges megismerés, az örök kételkedés világához tartozik. A töredékes tudással szemben mindig igazunk lehet. A tudományos igazság kritériuma a cáfolhatóság. Ezzel szemben a hitben feltáruló, nem kimondható, csak szemlélhetővé – láthatóvá és megélhetővé – vált Igazság teljes és cáfolhatatlan. Ahogy Søren Kierkegaard fogalmaz a *Vagy-vagy*-hoz írt záradékkában – Isten az, akivel szemben soha nincs igazunk⁴. Mert Isten (a Van) maga a minden kérdést megelőző és feleslegessé tevő Válasz. Az eredendő Válasz. A Válasz, ami/aki a Van. Ez a „Van” Mózes Sinai-hegyi kérdéséhez vezet, az egyetlen Isten kilétére-milétére irányuló kérdéshez, amelyre a Hang (Vox), vagyis maga a

⁴ Søren Kierkegaard: *Az épületes, mely abban a gondolatban van, hogy Istennel szemben soha nincs igazunk*. In Uő: *Vagy-vagy*. Gondolat, 1978. 997-1014. l.

Válasz válaszol, megadva Mózes kérdésére „a” Választ – a Nevet: *ehje aser ehje*⁵. Vagyok, aki vagyok. Vagyok a Van. Vagyok a Lét. Másként fogalmazva: Nevem – „a” Név. És én vagyok „a” Válasz. Ez azonban nem válasz a feltett kérdésre, hanem kinyilatkoztatás. „A” Választ nem firtathatja, nem nyithatja meg újabb válaszokat keresve, követelve, remélve semmiféle *kérdés*: a Válasz egyetlen kérdésre sem válaszol, mert e nélkül is megválaszol minden kérdést még azelőtt, hogy feltették volna, egyszer és mindenkorra. „A” Válasz emberi értelemmel fölfoghatatlan és megismerhetetlen. Csak hihető. A hit azonban – mint már utaltam rá – az ész salto mortalé-ja. *Sapere aude!* – „Merj tudni! Merj kérdezni!” – ez a modern tudomány, a modern megismerés jelszava. „Ne merj tudni! Félj kérdezni! Félj „a” Választól!” – ez a hité. De az első felszólítás az anyagi világra, a természetre, a társadalomra, az emberre vonatkozik, a második az anyagtalan, a transzcendens világra, Istenre. Ez is, az is kölcsönösen semmisnek tekinti a másikat, *békés együttélésük* csak a polgári vallássá vált kereszténység sajátos „kettős könyvelése” formájában lehetséges.

⁵ Az Exodus 3,14-et a Septuaginta fordítói *ego eimi hó* ön-nal fordították görögre, a Vulgata pedig *sum qui sum* -mal latinra, amivel alaposan át is értelmezték az eredeti héber mondatot. Lásd az *ehje aser ehje* értelmezésének könyvtárnyi irodalomából Paul Ricoeur *Az értelemzéstől a fordításig* és André LaCocque *A kinyilatkoztatások kinyilatkoztatása* című tanulmányait közös kötetükben: *Bibliai gondolkodás*. Európa, 2003. 423-470., 385-422.l.

Egyfajta szójátékként is fölfogható ez: a Válasz az, aki válaszol. A Válasz az „Én vagyok”. A Válasz a Lét, a Van, a Vagyok. A Válasz – Isten, az Egyetlen és Örökkévaló. Isten mint Válasz, a Van (az örök Létező vagy létezésben levő) mint Válasz – elejét veszi, hogy válasznak tekintsék a válaszok, a Név mint Válasz (JHVH) elejét veszi, hogy egy névnek tekintsék a létezőknek nevet és ezáltal létezését adó nevek között.

4

„Képtelen könyvet tart a kezében az olvasó – ezzel a felütéssel indítja útjára Hankiss Elemér *A Nincsből a Van felé* olvasóját. – Olyan kérdésre keres választ, amelyre lehet, hogy egyáltalában nincs válasz. Vagy ezer válasz van rá, s akkor is bajban vagyunk.”⁶ A „képtelen” jelzővel mindjárt kérdésessé tett értelemkeresés a körül a szintén megkérdőjelezett „megválaszolhatatlan kérdés” körül forog, hogy megtalálható-e az emberi élet értelme? Nem az álnaivan feltett „örök kérdésre” született válaszok érdekelnek most (ezeket a könyv szerzője a filológusi lehetőségek szélső határáig hatolva, könyörtelenül begyűjti és szisztematizálja), hanem maga a kérdés, illetve maga a kérdező folyamatos kitérése a válasz (de talán inkább „a” Válasz) elől.

⁶ Hankiss Elemér: *A Nincsből a Van felé. Gondolatok az élet értelméről*. Osiris Kiadó, 2012. 18.1.

„Aki értelmet keres bármiben is, nem annyira naiv, mint amennyire mazochista.”⁷ – írja E.M. Cioran, a rá jellemző keserű szellemességgel. Ámde ki az, aki bármiben is értelmet keres? Miféle lény? Sem a hal, sem a fa, sem a csillagok, sem a tigris nem keresnek értelmet semmiben; saját létezésükben sem. Mivelhogy nincs értelmük, amivel kereshetnék. Tudatuk lehet, de értelmük, öntudatuk nincsen: nem tudják, hogy léteznek, ezért nem lehet kérdés számukra létezésük értelme sem. Amikor a magukat tömegesen partra vető cethalak vagy delfinek pusztulását „öngyilkosságnak” nevezik, metaforát használnak. A legintelligensebb állat sem teszi (teheti) fel magának a kérdést: „lenni vagy nem lenni”, és ha – látszólag ok nélkül – bevégzi, bizonyosan nem azért, mert úgy ítélte meg, semmi értelme az egésznek. Blaise Pascal közismert eszmefuttatását idézve, a világmindenség (*l'univers*), amely az embert, ezt a gondolkodó nádszálat egyetlen rossz mozdulatával megsemmisítheti, ugyancsak nem keres értelmet a maga létezésében, mert egyszerűen nincs mivel keresnie azt, mert létezésével tökéletesen azonos. Az ember tudja, hogy meghal és tudja, hogy a világmindenség mérhetetlenül hatalmasabb nála, a világmindenségnek magának azonban sejtelve sincsen semmiről (*l'univers n'en sait rien*⁸). Értelme csak az embernek van, és ez az értelem keres mindenben értelmet, abban is, amiben még az ellenkezője – az értelem hiánya

⁷ E. M. Cioran: *A bomlás kézikönyve*. Európa Könyvkiadó, 1990. 89.l.

⁸ Pascal: *Pensées* (Szerk.: Michel Le Guern) Coll. Folio Classique, Gallimard, 2004. 161.l. (186. fragmentum)

sincs meg. Az értelem nem tudja nem keresni mindenben az értelmet, és ha nem találja, akkor *azt* fogja találni: az értelmetlenséget vagy értelemnélküliséget. Ezt aztán *értelmezheti* a létezés abszurditásaként vagy a Lét (a Van) értelemfölöttiségeként. Szó sincs itt valamilyen felvett mazochizmusról – ahogy Cioran, a gondolkodó *ad értelmet* mindenféle értelemkeresésnek –, vagy, ha annak neveznék, akkor legalábbis antropológiai mazochizmusról vagy az értelem mazochizmusáról kellene beszélnünk. Hisz már pusztán azzal, hogy az értelem magára veszi a halált, hogy az ember – a természetnek ez a legtörékenyebb lény, ez a gondolkodó nádszál, lévén gondolkodik, *tudja*, hogy meg fog halni, elgondolja a rá váró örök nemlétezést, ehhez méri, ennek hátterén látja az életet („tudja, hogy az életet halálra ráadásul kapja”) és ez a gondolat nyugtalanságot, aggodalmat, fájdalmat kelthet benne, már ezt is értelmezhetnénk szabad értelmünkkel mazochizmusként. Más kérdés, hogy Pascal – még vallásos fordulata, az *Amoulette* előtti Pascal – ebben az antropológiai mazochizmusban éppen az ember – a gondolkodó nádszál – legsajátabb méltóságát fedezi fel: *l’homme serait encore plus noble que ce qui le tue puisque’il sait qu’il meurt et l’avantage, que l’univers a sur lui*⁹ [mert még ha a világmindenség eltaposná is, nemesebb maradna annál, aki megöli őt, mert ő tudja, hogy meghal és hogy milyen hatalmas fölényben van vele szemben a világmindenség].

⁹ U.o.

Az értelem helye nem a világ, hanem a saját létezésére ébredt, önálló létre kelt emberi tudat: az eleven értelem, amely leválaszthatatlan a nyelvről. Ettől a ponttól kétféle belátás (találás) irányába vezet az értelem szellemi mozgása: az egyik az isteni értelem (amely nem azonos és nem oldható föl a világegyetemben), hogy abból származzon az ember mint teremtmény értelmét (Isten képére és hasonlatosságára), ami a mindennek értelmet adó, pontosabban mindenben értelmet felismerő hit útja; a másik pedig a világ, a lét eredendő értelemnélküliségének – azaz emberi értelem és egyben isteni értelem híján levésének – „felismerése”, egyben az emberi értelem világba vetettségének, magányosságának, feleslegességének, egyszóval *értelmetlenségének* egzisztenciálfilozófiai útja, amely az értelem segítségével akarja belátni a világ, a lét, az élet értelmének hiányát, miközben csak más értelemmel (az értelmetlenség értelmével) ruházza föl.

Abban a pillanatban, hogy a „van-e értelme az életnek” kérdéssel „életet” és „értelmet” különválasztják (avagy különválásukat ebben a formában elismerik), az értelem csak kívülről vihető bele a most már üres, értelemnélküli, értelemmel való feltöltésre vagy igazolásra váró élet fogalmába (magában az életben ilyesfajta értelem nincsen és nem is lehet). Márpedig nincs az a válasz, amely az életnek eszünkkel felfogható és elfogadható értelmet adhatna, ha egyszer a kérdéssel az életet eleve elválasztottuk az értelemtől.

Franz Kafka kis parabolája rendkívüli erővel mutatja be, hová vezet az életet értelmétől elválasztó kérdés: „Próbáld csak megértetni magad a fali ászkával. Ha sikerült megtanítanod rákérdezni munkája értelmére, azzal már ki is irtottad az ászkák népét.”¹⁰ Az ászkák népe nyilvánvalóan semmit nem kérdez. Munkálkodása nem válhat külön tőle, így értelme sem kerülhet rajta kívül, de abban a pillanatban, hogy kívül kerülne, az ászka értelme leválna szüntelen munkálkodásáról, azonmód ráébredne létezése teljes értelmetlenségére (értelem híján levésére), ennek végső konklúziójaként pedig értelmetlenné válna ászka-létük folytatása, az ászkák népének fennmaradása is.

Az életet az élet értelmétől elválasztó és így értelemnélkülivé tett életben értelmet kereső emberi értelem (másfajta értelemről egyelőre nem tudunk), elkerülhetetlenül az élet sivárságánál, sziszifuszi értelmetlenségénél, végsőleg pedig elvetésénél és feladásánál fog kilyukadni (nem hiába nevezte az egzisztencializmus atyja, Camus az öngyilkosságot az egyetlen filozófiai kérdésnek). Akkor is, ha nem néz szembe az ilyen élet hiábavalóságával és gondolkodás helyett a létfeledést választja a fali ászkák népének mindennapi robotja és szórakozása vígasztalan taposómalmában.

De élet és értelem nem feltétlenül kettő. Nem kötelező, hogy az igazságot, a választ kereső értelem az

¹⁰ Franz Kafka: *Az én cellám – az én váram*. Európa Könyvkiadó, 1989. 65.1.

életet – a világegyetem e letündöklőbb virágát – elválassza az értelemtől, amely ebből az életből született, utóbb pedig kérdőre fogja az életet, hogy hát akkor van-e értelme neki vagy nincsen? Ám újraegyesíteni e kettőt nem az ész – az értelmi tudás –, hanem csak az értelmén átugró hit talaján lehetséges.

Kész-e, képes-e az ész erre az ugrásra? – a vallási világállapot szétesése, „Isten halála” óta ez az egyes ember kérdése. Van, akiben kész és van akiben nem. Ettől függ, megmarad-e a Nincs-nél, a Nincs-ben avagy eljut-e a Van-hoz, vagy legalábbis elindul felé. A Van felé, amely emberi értelemmel felfoghatatlan, amelyre nem lehet rákérdezni, amely maga a Válasz. Wittgenstein egyhelyütt a Van misztériumáról beszél: *„Nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van.”*¹¹

Nem kell mondanom, hogy az élet értelmét firtató Hankiss sem mazochista: örökös kérdései és nem-válaszolásai, folytonos értelemkeresése és nem-találása egyfajta negatív teológia körvonalait rajzolják ki, amelyben a Válasz kimondhatatlan, az értelem nem megfogalmazható, Isten – a Van – nem megnevezhető.

¹¹ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés. 6.44.* Akadémiai Kiadó, 1989.

Ezek után némileg talán érthetőbb lesz, miért ölt Hankiss minden állítása kérdésformát, miért kérdőjeles minden válasza. Mintha kérdőjelekkel akarná kiszabadítani gondolkodását a válaszok biztonságos börtönéből, lefeszégetni a világról a válaszok kövületét. A kérdések olykor rohamszerűek, úgy hatnak, mint véget nem érő futamok, menekülések a korlátozó, megkötő, bebörtönző válasz elől. Gondolkodásában javíthatatlanul modern és nem posztmodern: nem idézőjelekkel ironikusan, hanem kérdőjelekkel racionálisan függeszti fel vagy szorítja meg az egymás után megidézett válaszok igazságérvényét: „Aki hisz Istenben, annak tudnia/sejteni kell, hogy milyen Istenben hisz. A Világmindenség teremtőjében? A gondviselőben? Az „órásmester” Istenben? Az ítélkezőben? A megváltóban? A büntetőben? A rejtőzködőben? A megismerhetetlenben? A szenvedőben? A bosszúállóban? A szeretet Istenében? A szabadság Istenében? A Gonosszal küzdő Istenben? A kísérletező Istenben? „A kockát vető Istenben”? Az emberrel együtt teremtő Istenben? A magányos Istenben? Paul Tillich vagy John Caputo »Isteneen túli Istenében«?”¹²

A kérdések egymás után nekilóduló, egymásra torló hullámai mintha a *válaszok* elől menekülnének „a” Válasz sziklapartja felé, amelyet azonban vagy el sem érhetnek, vagy mindjárt szét is porladnak rajta. Hiszen –

¹² Hankiss Elemér: *Tétova crédo*. In Vigilia, 2012. december

láttuk – „a” Válasz nem válasz egyetlen kérdésre sem. A Válasz – a Van; és a Van – az egyetlen Válasz. Ezért őlt gyakran fúga-jelleget Hankiss szövegeiben a kérdőjeles gondolatok futása: a főkérdést mintegy szólamról-szólamra haladva kérdések sokaságán át vezeti végig, de anélkül, hogy valamilyen *lezáró válaszra*, különösképpen *saját válaszra* jutna. Őt magát azonban ez a válaszok elől menekülő, a kérdésekkel kihüvelyezett válaszok üres héját maga után hagyó gondolkodás egyre kevésbé elégíti ki. Mindinkább a végső kérdéseket, saját bizonytalanságait, kételyeit eldöntő Választ akar, akár a „nincs Válasz”, akár az „Íme, a Válasz” értelmében. Ilyen válasz azonban – negatív vagy pozitív, egyre megy – nem érkezik, mert akár Van, akár Nincs, nem lehet *kérdésekre-adott-válasz*. A Válasz túl van a kérdéseken és a válaszokon is. *Nincs mód rákérdezni*. A Válasz vagy fundamentális vagy nem Válasz, hanem csak egy válasz a sok közül.

Ezért marad meg Hankiss Elemér az élet, a létezés értelmét firtató drámai hatású könyvében is a kérdező ember hiposztázisában. Ezért cövekel le, ezért nem tud továbbmenni a kérdéseknél. Mert a kérdések azzal, hogy elhárítják a végtelenül sorjázó ésszerű vagy moralizáló válaszok bizonyosságait, legalább *megnyitják* a gondolkodást a Van felé. A válaszok ezzel szemben lezárják a horizontot. Ezért ódzkodik ő attól, hogy kérdéseire maga adjon választ vagy válaszokat. A válaszok *itt* vannak, a Válasz *ott*. Végtelenül sok válasz lehetséges,

ám a létkérdésre csak egyetlen Válasz létezik, ha Van, ha Nincs.

Az utolsó könyveiben feltett kérdésekkel a válaszok falát ostromolja „a” Válaszért, csakhogya ahol „a” Válasz van – avagy ahol a Van a válasz – ott nincs többé kérdés: „a” Válasz túl van mindenféle kérdésen-válaszon, „a” Válasz semmiféle kérdésre nem válasz. A Van. Kérdés nélkül. De vajon – hogy e sorok írója is megfogalmazzon végre egy kérdést – el lehet-e jutni a válaszok falát ostromló kérdésekkel a Válaszhoz. Attól függ, mit értünk „eljutáson”: a kérdés célba érését, a válasz megszületését, a kérdések labirintusában bolyongó keresés boldog lezárulását, hazatérést *vagy* feltétel nélküli hitet, egyben tehát megnyugvást is „a” Válasz – a Van – bizonyosságában. Ha utóbbit, akkor a kérdéseket nem foghatjuk fel másként, mint a Válaszhoz vezető *via negativaként*, a Válasz megismerésének apofatikus útjaként, amely a nem-találáson keresztül vezet az Igazsággal való egzisztenciális találkozásig.